

PALU'DA CEMŞİD BEY VAKIFLARI

The Foundations Of Cemsid Bey In Palu

Prof. Dr. Enver ÇAKAR*

Arş. Gör. Yavuz KISA**

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Palu, bugün Elazığ iline bağlı bir ilçe konumundadır. Osmanlı döneminde "hükümet sancak" olarak yerli hanedanlardan Cemşid Bey'e evlada intikal edecek şekilde mülkiyet üzere verilmiştir. Palu'da gerek hükümet yöneticileri gerekse hayır sahipleri tarafından kurulmuş çok sayıda vakıf vardı. Bunların bir kısmı da Cemşid Bey tarafından kurulmuştur.

Bu çalışmada, vakfiyeler ve diğer arşiv belgeleri ışığında Palu'da Cemşid Bey tarafından kurulmuş olan vakıflar üzerinde durulacak kimler adına ve hangi amaçla kuruldukları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Palu, vakıf, Cemşid Bey.

Abstract

Palu, located in the Eastern Anatolia Region, is today a district of Elazığ Province. In the Ottoman period, "governance" was given to Cemsid Bey as property, which is a right to transfer to the son, who is one of the native dynasties. There were many foundations established by both government leaders and charities in Palu. Some of them were founded by Cemsid Bey.

In this study, in the light of foundations and other archival documents, we will try to determine who and for what purpose they were founded on behalf of the foundations established by Cemsid Bey in Palu.

Keywords: Elazığ, Palu, foundation, Cemsid Bey.

Giriş

1. Genel Olarak Vakıf

Vakıf, hukukî bir akiddir. Bu akidle kişi normal olarak Allah'a yakın olma gayesiyle, menkul veya gayrimenkul bir veya daha çok mülkünü dinî, hayrî ve sosyal bir gayeye müebbeten tahsis etmesidir. Bu gayenin derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir. Bu sebeple vakfı üç kısma ayırmak gerekir. Gelirin tamamının mutlak bir tarzda doğrudan doğruya nihayi gayeye gittiği vakf-ı hayrî, bütün gelirin asıl gayeye ulaşmadan önce, vâkıf yani vakfın kurucusu tarafından tayin edilen ve genellikle vâkıfın ailesine mensup kişilerin elinde kaldığı vakf-ı ehlî, gelirlerin değişik tarzlarda vâkıf ve ailesiyle dinî-hayrî-içtimaî müesseseler arasında paylaşıldığı yarı-ailevi vakıf. Son iki halde

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ.

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ

yararlanma hakkına sahip kişilerin nesli sona erdikten sonra vakf-ı ehli ve yarı ailevi vakıf hayrî vakıf şekline dönüşmektedir¹.

İslam hukukunda vakıf işlerinin idaresi için *velâyet*, Osmanlı hukukunda ise yine aynı kökten gelen *tevlîyet* tabiri kullanılmaktadır². Osmanlı uygulamasında tevliyet hakkı iki şekilde mütalaa edilebilir. Birincisi vakfiyede şart koşulmasına gerek duyulmadan sabit olan tevliyet hakkıdır ki, bu şekilde tevliyet hakkına sahip olanlara “*meşrutîyet üzere olmayan mütevelliler*” denir. İkincisi ise; vâkıfın vakfiyedeki şartı gereği sahip olunan tevliyet hakkıdır ve bu çeşit tevliyet hakkı sahibi olanlara “*meşrutîyet üzere müteveli*” yahut “*meşruta müteveli*” denmektedir³. Vakıf müesseselerine ait görevlere ise *cihet* denir. Şayet bir cihet vâkıf tarafından şart koşulmuş ise buna *meşruta olan cihet* denir. Vâkıf tarafından şart koşulmayan, vakıf görevlilerinin tayini hâkim ve evkaf idaresine bırakılan cihetlere de *meşrutîyet vechle tasarruf olunmayan cihetler* denir⁴.

İster vakıf görevlilerinin maaşları olarak, isterse vakıftan yararlananların vâkıf tarafından şart edilmiş bulunan gelir payları olarak, vakfın gelirinden verilen maaş ve tahsisatlara *vazife* denir. Bu maaş ve tahsisatları alanlara da *mürtezika* ve *ehl-i vezâif* adı verilir⁵.

Vakıf mütevellisi görevi, kendisine emanet edilen vakıf mirasını her türlü gasp ve tecavüze karşı korumak, bu mirası daima üretim yapacak halde bulundurmak ve onun gelirlerini arttırmaktan ibaretti. Her müteveli, masrafları yönettiği vakıf tarafından karşılanan kuruluşlarda çalışan görevlileri denetlemek ve onların ücretlerini ödemek ve kamu hizmetlerinin vakfiyenin muhtevasına uygun olarak yürütülmesini temin etmek vazifeleriyle de yükümlüydü⁶.

Mütavazı vakıflar için, müteveli vakfın bütün işlerini tek başına yürütebiliyordu. Orta ve büyük çaplı vakıflar söz konusu olduğu zaman, mütevellinin bir veya daha çok yardımcısı olurdu. Bu yardımcılardan en önemlileri kâtib ve câbi idi. Kâtibin vazifesi, vakfın kayıtlarını tutmak, câbininki iser, vakıf akarları kiralayanların vakfa ödemek zorunda oldukları icar bedellerini toplamaktan ibaretti⁷.

Köyleri vakıf haline getirenler genellikle padişahlar ve onların gözde-leriydi. Bunlar söz konusu köyleri bütün müştemilatıyla, yani meskenleri,

¹ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara, 2003, s. 9-10.

² Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara, 1988, s. 224.

³ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 226.

⁴ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 264.

⁵ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 268.

⁶ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, s. 181.

⁷ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, s. 183-184.

tarlaları, çayırları, ağaçları, kuyuları, menbaları, nehirleri, vadileri, tepeleri, kırları ve bütün hak ve hukukuyla vakfederlerdi⁸. Padişahların mülkiyet üzere tevcih ettikleri yerlerde ise mülk sahipleri tasarruflarında olan yerlerin tamamını veya bir bölümünü vakfedebilirlerdi. Bu cümleden olarak Palu bölgesi de Cemşid Bey'e mülkiyet üzere tevcih edildiği için Cemşid Bey kendi mülkiyetinde olan yerlerden bir kısmını “*evladiyet ve meşrutiyet üzere*” vakfetmiştir.

Bu şekilde bir aile adına vakfedilen bir mülk, vakıf sahibinin vefatından sonra akrabaları tarafından satılıp elden çıkarılamaz veya başka bir maksatla kullanılamazdı; mesela kadınlara çeyiz olarak verilemez, devlet tarafından müsadere edilemez veya borç için haczedilemezdi. Evlatlık vakıf haline sokulmuş aile mülkleri, mirasçılar arasında parçalanıp ufulanmadan, vâkıfın tayin ettiği şartlar dâhilinde, dâima ailenin, ancak bazı temsilcilerinin istifade edebileceği bir şekilde, nesiller elinde bütün kalabilmektedir. Bu gibi vakıflarda, vakfın geliri ancak uzak bir istikbalde, genellikle evlat munkarız olduktan sonra, bir hayırlı maksada vaat ve tahsis edilmiş bulunmaktadır⁹.

2. Palu Beyi Cemşid Bey

Mirdesi aşireti reisi olan ve *Kara* lakabıyla tanınan Cemşid Bey'in şeceresi mevcut olduğu gibi, Şerfename adlı meşhur eserde de onun soy ağacından bahsedilmektedir. Buna göre Cemşid Bey, *Rüstem Bey*'in, Rüstem Bey de *Mir Hamza*'nın dört oğlundan biridir. Amcası *Emir Hüseyin*'in ölümünden sonra aşiretin başına geçen Cemşid Bey, Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Ancak onun bu ilk hâkimiyeti kısa sürmüş, 16. yüzyılın başlarında Safeviler Palu'yu ele geçirmişlerdir. Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Cemşid Bey onunla Karaman'da görüşüp itaatini arzetmiş ve ardından Sultan Selim ile birlikte Safeviler'e karşı Çaldıran Savaşı'na katılmış ve zaferden sonra *Karaçinzade Ahmed Bey*'in de yardımlarıyla Palu'yu Safeviler'den geri almıştır¹⁰.

Palu ve çevresi Cemşid Bey'e mülkiyet üzere tevcih edilmiştir. Cemşid Bey, bölgenin durumunu iyi bilen tecrübeli biri olarak İrakeyn seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman'a danışmanlık etmiştir. Kanuni tarafından verilen temliknameye göre Cemşid Bey'e Palu bölgesi, bütün kaleleri, şehirleri, köyleri, mezraları ve bahçeleri ve bunlara ait gelirleriyle temlik edilmiştir. Bu temlik “oğlu oğluna neslin ba'de neslin” olacak şekilde yapılmıştır. Cemşid Bey Palu'yu çok uzun bir süre istikrarla yönetmiştir. 1568'de vefat etmeden önce,

⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara, 2003, s. 101.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-1*, İstanbul, 1980, s. 212-213.

¹⁰ Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7 (2009), s. 243.

ihtiyarlığından dolayı beyliğin yönetimini oğlu *Hüseyin Can Bey*'e bırakmıştır. Öldüğünde ise yüz yaşını aşmış durumdaydı¹¹.

Doğu Anadolu'daki beyler arasında oldukça tecrübeli ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkat çeken Cemşid Bey, aynı zamanda dindar ve hayırsever biriydi. Üç defa hacca gitmiş, Palu'da cami, medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa ettirdiği gibi, *Demirkapı* denilen derbendde han ve tekke yaptırıp bunlar için vakıflar da kurmuştur. Ayrıca Diyarbakır'ın Dağköyü Mahallesi'nde bir cami yaptırmak için izin istediği ve Harput'ta kendi adıyla anılan bir hamam yaptırdığı da bilinmektedir¹².

3. Cemşid Bey'in Vakıfları

Cemşid Bey, 1547 yılında *Hızır Çiftliği* adıyla bilinen bir çiftliği ulemadan *Derviş Mehmed Efendi*'ye, Haziran 1555 (Evail-i Şaban 962) tarihinde *Şeyh Piran* arazisinden kaynaklanan vergi gelirlerinin beşte birini *Şeyh Cafer bin Şeyh Resul*'e, 1562 yılında da *Çınaz* ve *Nibşi* köylerini kardeşi *Hurşid Bey*'e evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfetmiştir. Bu dört vakfın ayrı ayrı Arapça vakfiyeleri vardır. Bu vakıflardan ikisi ulemâ için kurulurken, ikisi de kardeşi Hurşid Bey ve çocukları için kurulmuştur. Sadece Nibşi Köyü vakıf gelirlerinden Cemşid Bey'in Palu'da inşa ettirdiği medrese ve cami ile bu yapıların personeline ve fakirlere pay ayrılmıştır. Dolayısıyla Cemşid Bey'in kurduğu vakıflardan biri yarı ailevi vakıf, diğerleri ise zürri veya evlatlık vakıf özelliğini taşımaktadır.

Cemşid Bey'in yukarıda belirttiğimiz vakıfları dışında, başka vakıfları da vardı. Bunların günümüze ulaşmış vakfiyeleri mevcut olmamakla birlikte, *Sığam*, *Sekrat*, *Tilk*, *Tırha* ve *Habab* köylerinin de Cemşid Bey ve oğlu Hüseyin Can Bey tarafından ailelerine şart koşulmuş vakıflardan olduğu, 19. yüzyıla ait arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

1868 tarihli bir vakıf muhasebesine göre, ailenin vakfı Sığam, Sekrat, Tırha ve Tilk köyleri ile Nibşi, Çınaz ve Habab köylerinden ve bunlara merbut mezralardan oluşuyordu. Bu köylerden ilk dördü tamamen aileye vakfedilmişti, yani zürri vakıf özelliğini taşıyordu. Nibşi, Çınaz ve Habab köyleri gelirlerinden ise Cemşidiye adıyla da bilinen medrese ve cami personeline de pay ayrılmıştı.

1. Hızır Çiftliği Vakfı

Palu hâkimi Cemşid Bey 1544 (Şaban 951) yılında Palu Kazası'nın Etrâk Nahiyesi¹³'ne tabi Rub'-i Noşnak¹⁴ köyü akarından Hızır Çiftliği adıyla bilinen

¹¹ Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", s. 244-246.

¹² Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", s. 246.

¹³ Etrak Nahiyesi, muhtemelen 19. Yüzyılda Çakçur adıyla da bilinen Karaçor Nahiyesi'dir. Bkz. Enver Çakar, "Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, 2018, s. 24.

¹⁴ Noşnak/Nöşnek köyü, bugün Beşpınar ismiyle bilinmekte ve Elazığ'ın Kovancılar İlçesi'ne bağlı bulunmaktadır.

14 parça araziye ulemadan *Derviş Mehmed Efendi*'ye evladiyet üzere vakfetmiştir. Cemşid Bey, bu çiftliklerin şer'î ve örfî bütün gelirlerinin tasarrufunu önce *Derviş Mehmed*'e, ondan sonra kızlar hariç olmak üzere oğullarına, sonra oğulları oğullarına, erkek nesli sona erince de Ravza-i Mutahhara'ya şart koşmuştur¹⁵.

1868 yılı muhasebe kaydına göre, Hızır Çiftliği'nden elde edilen yıllık gelir 3.500 kuruştur. Bunun 670 kuruşu hums (1/5) öşrü, 966 kuruşu muharrir maaşı ve 141 kuruş ve 20 parası da muhasebe harcı olarak ayrıldıktan sonra, kalan 2.122 kuruş ve 20 parası evlad-ı vâkıfdan Mustafa Efendi'ye verilmiştir¹⁶. Mustafa Efendi'nin de 1911 yılında vefatıyla, vakfın tevliyeti oğulları *Ahmed Hamdi*, *Sadri* ve *Reşid* Efendilere tevcih edilmiştir¹⁷.

2. Şeyh Piran Arazisi Vakfı

Cemşid Bey, Haziran 1555 (Evail-i Şaban 962) tarihinde Şeyh Piran adıyla bilinen araziye *Şeyh Cafer bin Şeyh Resul*'e evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere vakfetmiştir. Vakfın şartnamesine göre, arazi gelirini önce Şeyh Cafer tasarruf edecek, onun vefatından sonra, kızları hariç olmak üzere, erkek evlatları nesilden nesle tasarruf edecek, neslin sona ermesi halinde ise Medine-i Münevvere'ye vakfedilecekti¹⁸.

3. Çınaz Köyü Vakfı

Palu hâkimi Cemşid Bey, 30 Haziran 1562 (27 Şevval 969) tarihinde Çınaz¹⁹ köyünü (mahsulünün beşte biri, cizyesi, ağaçları, şer'î ve örfî bütün

¹⁵ VGMA, Defter no: 584, s. 245. Osmanlı tatbikatında, vakfiyede evlâd lafzı bir defa zikredilirse, sadece vâkıfın çocukları anlaşılmalıdır. Torunlar bu durumda istihkak sahibi olamazlar ve vâkıfın çocukları ölünce vakfın geliri fakirlere kalır. Evlâd lafzı iki defa zikredildiğinde yani vâkıf “çocuklarıma ve çocuklarımla çocuklarına” dediğinde, “veledime ve veledimin veledine” tabirinden farklı olarak, bu ifade bütün batınları içine alacaktır. Birinci ve ikinci batındakiler, üçüncü batındakilere itiraz edemeyeceklerdir. “Evlâd” tabiri kullanıldığı zaman kız ve erkek çocuklar istifade edeceklerdir. Fakkat Arap ülkelerindeki vakıfların çoğu “ebnâiye” yani erkek çocuklara aittir. Ebussuud'a göre “veled” veya “evlâd” lafızları iki defa tekrar edildiğinde yani “çocuklarıma ve çocuklarımla çocuklarına” denildiğinde, kızların çocukları yani evlâd-ı benât, kesin olarak bu ifadenin içinde yer alırlar. Dahil olmadığı şeklindeki rivayet, iki defa tekrarlanmadığı takdirde söz konusudur. Ebussuud'un bu görüşü Osmanlı tatbikatında da tercih edilmiştir. Diğer İslam hukukçularının çoğunluğu da aynı kanaattedirler. Bazı hukukçular ise “evladım ve evladımın evladı” tabiri kullanılması halinde dahi, kız çocukların çocukları=evlad-ı benâtın istihkak sahibi olamayacaklarını kabullenmişlerdir. Nesil ve zürriyet kelimeleri bütün batınlara şamildir. Her ne kadar bazı hukukçular, aralarında mana farkı gözetse de, “neslen ba'de neslin”, “ceyde ba'de ceylin” ve “batnen ba'de batnin” kayıtları bütün batınlara ait olmanın karinesini teşkil ederler. “Akib” kelimesinin kullanılması halinde ise, bütün batınlar dahil olur ise de, kızların çocukları istihkak sahibi olamazlar (Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 205-206).

¹⁶ BOA, EV-d-20251, s. 23.

¹⁷ VGMA, Anadolu Tafsıl Defteri no: 311, s. 114.

¹⁸ VGMA Defter no: 609, s. 114.

¹⁹ Çınas adıyla da bilinen bu köy, bugün Saraybahçe yeni adıyla Elazığ'ın Kovancılar İlçesi'ne bağlıdır.

vergileriyle) kardeşi *Hurşid Bey*'e evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfetmiştir. Vakıf sözleşmesine göre, medresenin müderrisine, caminin imam, müezzin ve ferraşı ile sair hademelerine ve medresede tahsil yapan talebelere, aralarındaki mertebeye göre kırkbeş kile buğday vermelerini, ayrıca varidat ve hasılatın en iyisini eşit olarak almalarını ve eşit olarak tasarruf etmelerini şart koşmuş; erkek evladın son bulması halinde kız evladına, sonra ve sonra sabık-ı tertib üzere vakf ve şart etmiştir. Soyun tamamen tükenmesi halinde ise vakfın gelirlerini medreseye, medresenin müderrisine, camiye, caminin imam ve hademelerine, burada sakin olan muhassıllara ve sair misafirler ile yolculuk esnasında fakir düşenlere ve orada ikâmet edenlere şart koşmuştur²⁰.

4. Nibşi Köyü Vakfı

Palu hâkimi Cemşid Bey, yine 1562 (Rebiü'l-evvel 970) yılında Nibşi²¹ köyünün tamamını (arazi gallesi, cizye ve rüsumuyla) kardeşi *Hurşid Bey*'e ve *Hurşid Bey*'in evlâdı *Ferruh Bey*'e, batnen bade batnin ve karnen bade karnin onların erkek çocuklarına (evlâd-ı zükûruna), evlâd-ı zükûr munkarız olursa karnen bade karnin onların kız çocuklarına (evlâd-ı inasına), evlâd-ı inas da munkarız olursa Diyarbakır'daki Cami-i Kebir'e vakfetmiştir²².

5. Cemşid Bey ve Hüseyin Can Bey Vakfı (Sığam, Sekrat, Cinas, Tilk, Tırha, Nibşi ve Habab Köyleri Vakfı)

Cemşid Bey ile oğlu Hüseyin Can Bey, kurdukları vakıftan Cemşidiye Mahallesi'nde inşa ettirdikleri cami, medrese ve iki hanın ihtiyaçlarının karşılanması ve personel maaşlarının ödenmesi için de pay ayırmışlardır. Bunların vakfı yarı-ailevi vakıf olup, gelirlerinin büyük kısmı aileye, az bir kısmı da vakıf müesseselerine şart koşulmuştur. Fakat Cemşid Bey ve Hüseyin Can Bey'in vakıfları Palu Kazası'na tâbi *Sığam, Sekrat, Çınaz, Tilk, Tırha, Nibşi* ve *Habab* köyleriyle bunlara merbut mezarlardan oluşuyordu. Dolayısıyla oldukça zengin bir vakıftı.

Cemşid Bey ve Hüseyin Can Bey tarafından inşa edilen cami, medrese ve hanlara vakfiyyet üzere merbut olan *Sığam, Sekrat, Çınaz, Nibşi, Tilk* ve sair köyler ile mezarlarına evladiyet ve meşrutiyet üzere vazife-i muayyene ile mütevellî olan *Seyyid Üveys Bey* ve *Seyyid Mehmed Bey ibn-i İskender Bey* adlı kardeşler, iştirak üzere mutasarrıflar iken, *Seyyid Üveys Bey* evlat bırakmadan vefat ettiğinden ve akabinde *Mehmed Bey* de vefat ettiğinden, *Mehmed Bey*'in oğulları *Seyyid Abdülvekil Bey, Seyyid Selim Bey* ve *Seyyid Feyzullah Bey* adlı kardeşlere, 1817 yılında babaları ve amcaları mahlullerinden tevliyet vazifesi tevcih edilmiştir²³.

²⁰ VGMA, Defter no: 2113, s. 359.

²¹ Nibşi, bugün Palu Kasabası'nın bir mahallesi (Ensebahçeler) konumundadır.

²² VGMA, Defter no: 582, s. 207.

²³ BOA, C-DRB-11-536-1

1868 yılı muhasebe kaydına göre Cemşid Bey ve Hüseyin Can Bey'in iki ayrı vakfı vardı. Bunlardan *Sekrat, Sığam, Tırha* ve *Tilk* köylerinden oluşan vakfın yıllık toplam geliri 72.000 kuruştı. 13.070 kuruş öşür alındığı için vakfa 58.930 kuruş kalmaktaydı. Bu miktardan muhasebe harcı ve muharrir maaşı (14.732 kuruş ve 20 para) çıktıktan sonra kalan gelirden (44.197 kuruş ve 20 para) 9.821 kuruş ve 26 para vakfın mütevellisi olan *Mehmed Necip Bey*'e verilmiş, diğer miktar ise, hemen hemen eşit oranlarda, *Hamdullah Bey, Mehmed Bey, Tahir Bey, İsmail Zühdü Bey, Said Bey, İbrahim Yünni Bey* ve *Haşim Bey* arasında paylaştırılmıştır²⁴.

Yine 1868 yılı muhasebe kaydına göre *Çınaz, Habab*²⁵ ve *Nibşi* köyleri ayrı bir vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu köylerin hasılatlarının yanı sıra Habab köyünün âdet-i ağnam (koyun-keçi vergisi), bezirhane²⁶, boyahane ve değirmen bedelleri ile Nibşi köyünün bağlar bedeli de bu vakfın gelir kalemleri arasında yer alıyordu. Genel toplamı 78.000 kuruş olan vakıf gelirinden 12.220 kuruş öşür bedeli çıktıktan sonra kalan 65.780 kuruştan 9.517 kuruş ve 24 para evladdan ve müteveli olan *Ömer* ve *Said Beylere*, 12.689 kuruş ve 32'şer para da *Mehmed Sadık Bey*'in yanı sıra *Şerif* ve *Şoli Beyler* ile *Timur, Rıza* ve *Selim Beyler* arasında paylaşılmış, 2.500 kuruş ise Cemşidiye Vakfı'nın mürtezikasına ayrılmıştır. Kalan 15.693 kuruş da muharrir maaşı ve muhasebe harcı olarak takdir edilmiştir²⁷.

Palu ümerasından *Necip Paşa* 1899 yılında vefat edince, Palu kazasındaki 10-15 kadar köyün aşarı, emlakı ve vakfının mütevelliliği oğulları *İbrahim* ve *Rüştü Beyler* tarafından zabtedilerek eşi *Habibe Hanım*'a ve yetimleri olan *Fazıl Bey* ve *Seniha Hanım*'a bir şey bırakılmayarak sefaletlerine sebep olduklarına dair Habibe Hanım tarafından Diyarbekir Valiliğine şikâyetle bulunulmuş²⁸, bir cevap alamayınca da aynı yıl durumunu hükümete arz ederek yardımcı

²⁴ BOA, EV-d-20251, s. 4.

²⁵ Habab köyü 30 Nisan 1712 tarihinde Palu hâkimi Halil Bey ve ona tâbi olarak ümeradan Yensur Paşa oğulları Süleyman, İbrahim Bey ve Abdülbaki Beyler ve Zekeriya Bey'in oğulları Mehmed ve Nuh Beyler ile Süleyman Bey'in oğulları Muharrem ve Hüseyin Beyler tarafından Yensur Paşa oğlu Mehmed Bey'e evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilmiştir. Vakıf şartnamesine göre adı geçen köyün merası, bağları, meşelik, bahçe ve bostan olan toprakları, harman yerleri, kavaklıkları, değirmen, bezirhane ve boyahaneleri, sulu ve susuz arazileri suları ve rüsum-ı şer'iyyesi ile köyde ekimi yapılan hububat ve pamuğun 1/5 mahsulü ve kamçı olarak adlandırılan âdet-i ağnamıyla vakfetmişlerdir (bkz. VGMA, Defter no: 633, s. 51). 1841 yılında Habab köyü vakfının tevliyeti Palu ümerasından Feyzullah, Selim, Abdülvekil ve Ahmed Beylerin uhdelelerindeydi. Bunlardan Feyzullah, Selim ve Abdülvekil Beyler vefat etmişlerdir. Feyzullah Bey evlat bırakmadan vefat ettiğinden hissesi kardeşi oğlu Mehmed Sadık Bey'e verilmiştir. Selim Bey'in hissesi, oğulları Mehmed ve Timur Beylere, Abdülvekil Bey'in hissesi ise oğulları Ömer ve Ferahşad Beylere tevcih edilmiştir (BOA, A-MKT-00001-00059-001).

²⁶ Zeyrek bitkisinin tohumlar yağ elde edilen tesistir. Bir sanayi bitkisi olan zeyrek, aslında "yabani keten tohumu" demektir. Tohumlardan çıkarılan yağın (beziryağı) önceleri günlük hayatta yaygın bir kullanımı vardı. Fakat 20. yüzyılın ortalarına kadar giderek ekimi azalmış, bugün ise neredeyse tamamen unutulmuştur.

²⁷ BOA, EV-d-20251, s. 5.

²⁸ BOA, BEO-001144-085761; BOA, BEO-001446-108449-001.

olunmasını istemiştir²⁹. Bu husus Diyarbakır Valiliğine bildirilmiş olacak ki, ertesi yıl Diyarbakır Valiliğince hükümete yazılan yazıda; müteveffa Necip Paşa'nın eşi ve adı geçen yetimlerine de hakları verildiği ifade edilmektedir³⁰.

1911 yılına gelindiğinde vakıf gelirinin paylaşımı konusunda yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmış, 1 Ocak 1912 (11 Muharrem 1330) tarihinde evkaf mahkemesinden gelirin ne şekilde paylaşılacağına dair bir tashih kararı çıkartılmıştır. Bu karardan da anlaşıldığı üzere, "Hacı" unvanıyla da bilinen Necip Paşa vefat etmeden önce, müteveffa *Seyyid Mehmed Said, İbrahim ve Haşim Beylerden* intikal eden üç hisse ile beraber, vakfın galleden toplam beş hisseye mutasarrıftı. Vefâtına binâen bu beş hisse on beş hisse itibâr edilerek beşer hissesi evladiyet ve meşrutiyet üzere oğulları İbrahim ve Rüştü Beylerin, diğer beş hissesi de, yine evladiyet ve meşrutiyet üzere, ancak Habibe Hanım'ın idaresinde olmak üzere, Fazıl Bey'in tasarrufuna bırakılmıştır³¹.

4. Cemşid Bey'in Vakıf Eserleri

Cemşid Bey, Palu'da cami ve medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa etmiştir. Kubbeli bir yapı olan cami, külliyenin en önemli unsurudur. Fakat deprem ve diğer tabii âfetler sebebiyle büyük hasar görmüş, bu sebeple 1997 yılında restore edilerek 2000 yılında ibadete açılmıştır. Camiye giriş kuzey cephesindeki bir kapıdan olmaktadır. Kubbesi orijinal olmayıp aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Doğu cephesinin güney tarafına sekizgen türbe eklenmiştir. Camiyi aydınlatan pencerelerin hepsi içte yuvarlak kemerlidir. Ayrıca kasnakta da dört tane pencere vardır³².

16. yüzyılda inşa edilen cami, 18. yüzyılda da kasaba halkına hizmet veriyordu. Nitekim bu yüzyılın başlarında camide hatip olarak vazife yapan *Hamid*'in beratı 1704 yılında yenilenmiştir³³. Fakat bahse konu olan Hamid, 1732'de vefat ettiğinden vazifesi oğlu Abdullah'a tevcih edilmiştir³⁴. *Vank* köyünün 1/5 mahsulü de bu camide vazife yapan müezzine maaş olarak tahsis edilmiştir. Mesela beratsız olarak ve müteveli tezkeresiyle bu vazifeyi yürüten *Ahmed bin Mahmud* 1783 yılında vefat ettiğinden *Seyyid Ömer bin Seyyid Hacı Hüseyin* bu camiye müezzin olarak tayin edilmiştir³⁵.

²⁹ BOA, BEO-001446-108449-004. Yine Habibe Hanım 1900 yılında Sadrazamlık makamına sunduğu bir başka arzuhalinde kendisine ve yetimlerine aylık beş yüz kuruş nafaka bağlanmasını da talep etmiştir (Bkz. BOA, BEO-001520-13949-002). Fakat yapılan tahkikatta Necip Paşa'nın vefatından 15-20 sene önce bütün emvalini oğulları İbrahim ve Rüştü Beyler ile eşi Hacı Kadire Hanım'a ferağ ettiği, dolayısıyla bundan nafaka talep edemeyeceği, sadece vakıf bedelinden yıllık dört bin kuruş hissesi olduğu ve bunun da üç seneden beridir alınmadığı Diyarbakır Valiliğince Sadaret makamına hitaben yazılan 17 Eylül 1900 tarihli yazıda belirtilmiştir. Bkz. BOA, BEO-1520-3949-4.

³⁰ BOA, BEO-001446-108449-002

³¹ VGMA, Defter no: 311, s. 176.

³² Süleyman Yapıcı, *Palu-Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapı*, Elazığ, 2004, s. 198-199.

³³ HD, nr. 1121, s. 181.

³⁴ HD, nr. 1079/2, s. 236

³⁵ HD, nr. 1078, s. 74

H. 1319/M. 1901/1902 Tarihli Diyarbekir Salnamesi'nde Cemşid Bey'in *zâviye-i i'tikâfi* olarak bahsedilen caminin nefaset-i asliyesini muhafaza ettiği de zikredilmektedir³⁶. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında da medrese ve caminin halka hizmet vermeye devam ettiği anlaşılmaktadır.

Palu'da uzun yıllar eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdüren Çeşidiye Medresesi bugün tamamen harap durumdadır. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısında bu medresede *Seyyid Hüseyin* müderris olarak vazife yapıyordu. Mütevellinin tezkeresiyle bu vazifeyi sürdüren Seyyid Hüseyin 1774 yılında vefat edince, vazifesi oğlu *Seyyid Mehmed*'e verilmiştir³⁷. Fakat Seyyid Mehmed de çok geçmeden vefat ettiğinden, Palu Naibi Seyyid Ebubekir'in hükümete arzıyla, müderrislik vazifesi 18 Şubat 1775 tarihinde *Hacı Mustafa*'ya tevcih edilmiştir³⁸.

Türbeye gelince; camiye bitişik olarak inşa edilmiştir. Zamanla çöken kubbesi 1997 yılında yeniden yapılmıştır. Türbe içinde sekiz tane mezar bulunmaktadır. Cemşid Bey'e ait mezar taşında ölüm tarihi Şevval 975 (Mart/Nisan 1568) olarak yazılıdır³⁹. Ayrıca Cemşid Bey'in oğlu Hüseyin Can Bey'e ait mezar taşı Rebiü'l-âhır 983 (Temmuz/Ağustos 1575), Hüseyin Can Bey'in oğlu Mustafa Bey'e ait mezar taşı da Zilhicce 975 (Mayıs/Haziran 1568) tarihli dir⁴⁰.

Sonuç

Palu'nun Osmanlı idaresine geçmesinde önemli rolü olan Cemşid Bey, yurtluk-ocaklık ve hükümet statüsüyle uzun süre Palu'yu Osmanlılara tabi olarak idare etmiştir. Ölümünden sonra da Cemşid Bey hanedanı, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadar Palu'nun yönetimini elinde tutmuştur.

Oldukça hayırsever bir kişiliğe sahip olan Cemşid Bey ve ondan sonra yönetime geçen oğlu Hüseyin Can Bey, cami, medrese ve hanlar inşa ettirerek Palu'nun sosyal ve ekonomik açılardan gelişmesine önemli katkı sağlamışlardır. Onların yaptırdıkları binalardan sadece cami ve türbe günümüze ulaşabilmiş, medrese ve hanları zamanla yıkılarak tamamen ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A-MKT-00001-00059

BEO-001446-108449

BEO-001144-085761

³⁶ H. 1319/M. 1901/1902 Tarihli Diyarbekir Salnamesi, Zeyl-i Salname (1317-1319), s. 61.

³⁷ HD, nr. 1080, s. 42.

³⁸ HD, nr. 1080, s. 42.

³⁹ Mehmet Ali Ünal, s. 246.

⁴⁰ Süleyman Yapıcı, *Palu-Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapı*, Elazığ, 2004, s. 199-200.

BEO-001446-108449

BEO-001520-13949

BEO-1520-3949

BEO-001446-108449

C-DRB-11-536

EV-d-20251

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

311 numaralı Anadolu Tafsıl Defteri

1078, 1079/2 ve 1121 numaralı Hurufat Defterleri.

582, 584, 609, 633 ve 2113 numaralı Vakfiye Defterleri.

2. Salnameler

H. 1319/M. 1901/1902 Tarihli Diyarbekir Salnamesi, Zeyl-i Salname (1317-1319)

3. Araştırma ve İncelemeler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara, 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller-Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Türkiye’de Toprak Meselesi-Toplu Eserler-1*, İstanbul, 1980, s. 209-230.

ÇAKAR, Enver, “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, 2018, s. 21-40.

ÇELİK, Kürşat, “R. 1284/M. 1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 2013, s. 143-162.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7 (2009), s. 241-265.

YAPICI, Süleyman, *Palu-Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapı*, Elazığ, 2004.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK, Ankara, 2003.

Ekler

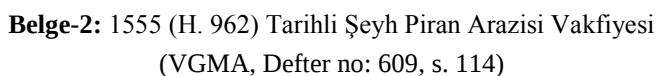

Resim-1: Cemşid Bey Camii ve Türbesi

Belge-1: 1544 (H. 951) Tarihli Hızır Çiftliği Vakfiyesi

(VGMA, Defter no: 584, s. 245)

Belge-2: 1555 (H. 962) Tarihli Şeyh Piran Arazisi Vakfıyesi
(VGMA, Defter no: 609, s. 114)

Belge-3: 30 Nisan 1712 (H. 23 Rebiü'l-Evvel 1124) Tarihli Habab Köyü Vakfiyesi
(VGMA, Defter no: 633, s. 51)

[illegible]

Belge-4: Sekrat, Sığam, Tırha ve Tilk Köyleri Vakfının 1868 Yılı Muhasebesi
(BOA, EV-d-20251, s. 4)

